

Christopher Hitchens

God is niet groot

Hoe religie alles vergiftigt

Vertaald door Paul Witte

J.M. MEULENHOF

En dan druk ik me nog mild uit

Als de lezer verder wil gaan dan het niet met de auteur eens te zijn, en wil achterhalen welke zonden en tekortkomingen hem hebben aangezet tot het schrijven van dit boek (en ik heb echt gemerkt dat mensen die in het openbaar barmhartigheid, medeleven en vergevingsgezindheid voorstaan, die neiging hebben), dan doet hij of zij niet alleen een aanval op de onkenbare en onnoembare schepper die er – dat neem ik tenminste aan – voor heeft gekozen mij te maken zoals ik ben. Hij of zij bezoedelt namelijk ook de nagedachtenis aan een goede, oprechte, eenvoudige vrouw met een standvastig, fatsoenlijk geloof: Jean Watts.

Mevrouw Watts had de taak mij als jochie van een jaar of negen op een school aan de rand van Dartmoor in het zuidwesten van Engeland les te geven over de natuur en de Heilige Schrift. Ze nam mij en mijn kameraadjes dikwijls mee op wandelingen door dit bijzonder liefталige deel van mijn geboorteland en leerde ons de verschillen tussen allerlei vogels, bomen en planten te onderscheiden. De verbazingwekkende gevarieerdheid in een haag; de verwondering als je een kunstzinnig gebouwd nest met eitjes vond; dat er, als je je benen aan brandnetels prikte (korte broeken waren verplicht), altijd wel zuring in de buurt was: het is me allemaal bijgebleven, net als het ‘jachtopzichtermuseum’ waar de plaatselijke plattelandsbevolking tentoonstellingen organiseerde van dode ratten en wezels en andere ontzielde dieren, die vermoedelijk door een minder goedhartige godheid werden aangevoerd. Lees de onvergankelijke plattelandspoëzie van John Clare en u begrijpt wat ik bedoel.

Later kregen we een strook van een gestencild vel papier waarop *Onderzoek de Heilige Schrift* stond. De school kreeg de stroken toegestuurd door een nationale overheidsinstantie die toezicht hield op het godsdienstonderwijs. (Dit onderzoek en de dagelijkse gebedsdiensten waren verplichte kost, op naleving werd door de staat toegezien.) Op de strook papier stond het nummer van een vers uit het Oude Testament of het Nieuwe Testament, en wij moesten dat vers opzoeken en de lerares of de klas, mondeling of schriftelijk, vertellen wat het verhaal en de moraal waren. Ik deed dat altijd met veel plezier en muntte er zelfs in uit, waardoor ik (overigens net als Bertie Wooster, de hoofdpersoon in een groot aantal boeken van P.G. Wodehouse) voor bijbelkennis regelmatig het hoogste cijfer had. Zo leerde ik voor het eerst een tekst kritisch te bekijken. Ik las altijd alle hoofdstukken die aan het vers voorafgingen en alle hoofdstukken die erop volgden, want ik wilde zeker weten dat ik de clou van de aanwijzing goed had begrepen. En ik kan het nog steeds, tot ergernis van een aantal van mijn vijanden, en ik heb tot op de dag van vandaag respect voor mensen van wie de stijl door sommigen wordt gediskwalificeerd omdat hij 'louter' op de talmoed of de koran is gebaseerd of 'fundamentalistisch' is. Het is goede en essentiële geestelijke en literaire oefenstof.

Maar goed, er kwam een dag waarop de arme, lieve mevrouw Watts zich vergaloppeerde. In haar ambitie haar rol als onderwijzer van de natuur te combineren met die van bijbellerares, zei ze: 'Julie zien dus, kinderen, hoe machtig en genereus god is. Hij heeft ervoor gezorgd dat de bomen en het gras groen zijn, en dat is uitgerekend de kleur die het rustigst voor onze ogen is. Stel je voor dat de begroeiing paars was, of oranje. Wat zou dat vreselijk zijn!'

Zie hier het gewrocht van deze vrome oude bes. Ik mocht haar echt graag: ze was een warme, kinderloze weduwe met een vriendelijke oude schapendoes die Rover heette, en ze nodigde ons na schooltijd wel eens uit in haar enigszins bouwvallige oude huis bij de spoorweg, waar we altijd iets lekkers kregen. Mocht Satan haar hebben uitgekozen mij tot dwalingen te verleiden, dan was hij hier een stuk vindingrijker dan toen met die slang uit de Hof van Eden. Zij

verhief haar stem niet, gebruikte nooit geweld – wat niet van al mijn onderwijzers gezegd kon worden – en was meer in het algemeen zo'n persoon voor wie met *Middlemarch* een monument is opgericht. Je zou kunnen zeggen dat zij zo iemand is over wie wordt beweerd: 'Dat jij en ik het niet zo slecht hebben als mogelijk was geweest, hebben we mede te danken aan die gelovige mensen die in het verborgene leefden, en rusten in graven die nooit worden bezocht.'

Maar goed, haar woorden vervulden mij met ontzetting. Mijn tenen in mijn kleine, om de enkel vastgegespte sandalen kromden zich van plaatsvervangende schaamte. Ik was negen, ik had geen idee van het godsbewijs uit de schepping, van de darwinistische evolutieleer die daar lijnrecht tegenover stond en van het verband tussen fotosynthese en chlorofyl. De geheimen van het genoom waren mij net zo vreemd als, toentertijd, ieder ander. Ik had nog niet meegemaakt dat de natuur afschuwelijk onverschillig en zelfs ronduit vijandig tegenover het menselijk bestaan, zo niet tegenover het leven zelf kon staan. Ik wist gewoon, bijna alsof ik hoogstpersoonlijk toegang tot een hogere autoriteit had, dat mijn lerares het voor elkaar had gekregen de plank in twee zinnen volledig mis te slaan. De ogen hadden zich aan de natuur aangepast, en niet andersom.

Ik zal niet beweren dat ik me alles na deze plotselinge openbaring perfect of in de juiste volgorde herinner, maar binnen de kortste keren begon ik andere merkwaardigheden op te merken. Waarom moesten wij god, als hij de schepper van alles was, onophoudelijk 'loven' voor dat wat hij van nature had gedaan? Dat leek mij nogal slaafs. Als Jezus een blinde die hij toevallig tegenkwam kon genezen, waarom genas hij dan niet alle blinden? Waarom was het zo geweldig dat hij boze geesten verjoeg als die geesten meteen daarna bezit namen van een groep varkens? Dat leek mij nogal duister: het had veel weg van tovenarij. Er werd voortdurend gebeden, maar het resultaat hield niet over. Waarom moest ik steeds publiekelijk zeggen dat ik een armzalige zondaar was? Waarom was seks zo'n giftig onderwerp? Mijn twijfels en kinderlijke bezwaren waren, ontdekte ik later, heel gewoon: ten dele omdat geen enkele religie er een bevredigend antwoord op kan geven. Maar er diende zich er nog één aan, een gro-

tere. (Ik zeg ‘diende zich aan’ en niet ‘deed zich voor’ omdat deze bezwaren niet alleen onoverkomelijk, maar ook onontkoombaar zijn.) Het schoolhoofd, dat de dagelijkse diensten leidde, in het gebed voorging en het Boek der Boeken bewaarde, was een beetje sadistisch en een homoseksueel die nog in de kast zat (en die ik allang heb vergeven omdat hij het heilige vuur voor geschiedenis in mij heeft doen ontbranden en mij mijn allereerste P.G. Wodehouse heeft geleend), had op een namiddag een ernstig onderhoud met ons. ‘Jullie zien nu misschien het nut van het geloof niet in,’ zei hij. ‘Maar dat zal op een dag anders zijn, als jullie voor het eerst een geliefd persoon verliezen.’

Opnieuw voelde ik verontwaardiging, en ongeloof. Verdraaid nog aan toe, in feite zei hij gewoon: het geloof is misschien niet waar, maar dat geeft niet, want je kunt je erop verlaten als je troost nodig hebt. Wat verachtelijk! Ik was toen bijna dertien en hard op weg een kleine onuitstaanbare intellectueel te worden. Van Sigmund Freud had ik nog nooit gehoord – terwijl hij me goed van pas was gekomen om het schoolhoofd beter te begrijpen – maar er was me wel net een glimp op *De toekomst van een illusie* geboden.

Ik val u hiermee lastig om te laten zien dat mijn kans op een heilzaam geloof niet door kindermishandeling of botte indoctrinatie om zeep is geholpen. Ik weet dat miljoenen mensen dat wel hebben moeten ondergaan, en ik vind dat het religies niet kan en niet mag worden vergeven dat ze voor die ellende verantwoordelijk zijn. (In het zeer recente verleden hebben we gezien hoe de Kerk van Rome zich te schande maakte door medeplichtigheid aan de onvergeeflijke zonde van het verkrachten van kinderen, of, zoals het in het Latijn zou worden geformuleerd, ‘een kind in de steek gelaten niet wordt’.) Maar niet-religieuze organisaties hebben soortgelijke – en ernstigere – misdaden begaan.

Toch blijven er vier onoverkomelijke bezwaren aan het religieuze geloof kleven: het geeft een totaal verkeerd beeld van de oorsprong van de mens en de kosmos; het slaagt er door die initiële fout in een maximum aan slaafsheid te combineren met een maximum aan solipsisme; het is zowel oorzaak als gevolg van gevaarlijke seksuele on-

derdrukking; en het is gebaseerd op een wensgedachte.

Ik geloof niet dat ik arrogant ben als ik beweer dat ik deze vier bezwaren (en het meer banale en voor de hand liggende feit dat religie wordt misbruikt door wereldlijke machthebbers om gezag naar zich toe te trekken) al inzag voordat ik de baard in de keel kreeg. Ik ben ervan overtuigd dat miljoenen anderen op min of meer dezelfde manier tot min of meer dezelfde conclusies zijn gekomen, en ik heb dergelijke mensen op honderden plekken in tientallen landen ontmoet. Veel van hen hebben nooit geloofd, veel anderen maakten zich na een moeizame strijd van hun geloof los. Enkelen van hen hadden een verblindend moment waarin ze de ‘waarheid’ zagen, vergelijkbaar met de openbaring die Saulus van Tarsus op de weg naar Damascus kreeg, zij het minder epileptisch en apocalyptisch (en uiteindelijk rationeel en moreel gezien meer gerechtvaardigd). Daar gaat het om, voor mij en mijn medestanders. Ons geloof is geen geloof. Onze principes zijn geen religie. Wij vertrouwen niet blind op de wetenschap en het verstand – die zijn noodzakelijk, maar niet afdoende – maar wantrouwen alles wat met wetenschap in tegenspraak is en het verstand geweld aandoet. We verschillen misschien in van alles, maar voor vrij onderzoek, een open geest en de zoektocht naar ‘een idee om het idee’ hebben we respect. Wij zijn niet dogmatisch: het meningsverschil tussen professor Stephen Jay Gould en professor Richard Dawkins over de ‘spronggewijze evolutie’ en de hiaten in de postdarwinistische theorie is groot en diepgaand, maar we zullen proberen er met bewijzen en gebruik van de rede uit te komen, niet met wederkerige excommunicatie. (Dat ik mij persoonlijk aan professor Dawkins en professor Daniel Dennett erger, komt door hun kruiperige voorstel de atheïsten voortaan hoogmoedig ‘lichten’ te noemen, en maakt deel uit van een onafgebroken ruzie.) Wij zijn niet immuun voor de aantrekkingskracht van wonderen, mysteries en angst: we doen aan muziek, kunst en literatuur en zijn van mening dat de grote ethische dilemma’s beter door Shakespeare, Tolstoj, Schiller, Dostojevski en Elliot kunnen worden besproken dan dat we ons verlaten op verzonnen, moralistische sprookjes uit heilige Schriften. Literatuur, en niet de Schriftuur, schraagt de geest en – bij ge-

brek aan een andere metafoor – de ziel. Wij geloven niet in de hemel en niet in de hel, en toch is het statistisch niet aantoonbaar dat wij zonder deze verlokkingen en dreigementen meer misdaden plegen, of hebzuchtiger of gewelddadiger zijn, dan de gelovigen. (Sterker nog, als er een goed statistisch onderzoek kon worden gedaan, zou het bewijs volgens mijn stellige overtuiging naar de andere kant uitslaan.) Wij berusten erin dat we maar één keer leven, al leven we voort in onze kinderen, en beseffen met plezier dat we voor hun plaats en ruimte moeten maken. Volgens ons is het op z'n minst niet ondenkbaar dat mensen zich beter tegenover elkaar zouden gaan gedragen, en niet slechter, als ze accepteerden dat hun leven kort en zwaar is. Wij zijn ervan overtuigd dat je zonder religie een heel goede ethiek kunt hebben. En we weten zeker dat religie er dus niet alleen toe heeft geleid dat ontelbare aantallen mensen zich geen haar beter hebben gedragen dan anderen, maar ook dat zij zichzelf daarvoor hebben beloofd met gedrag dat een oorlogsmisdadiger of de eigenaar van een bordeel de wenkbrauwen doet fronsen.

Maar misschien is het nog wel het allerbelangrijkst dat wij ongelovigen geen bekrachtiging nodig hebben. Wij zijn de mensen over wie Blaise Pascal schreef: 'Ik ben zo gemaakt dat ik niet gelovig kan zijn.' In het dorpje Montaillou werd een vrouw tijdens een van de grote middeleeuwse vervolgingen door de inquisiteurs gevraagd te vertellen van wie ze haar ketterse twijfels over de hel en de herrijzenis had. Ze zal zich bewust zijn geweest van het risico dat de beul haar een afschuwelijke langzame dood zou bezorgen, maar ze antwoordde dat ze het van niemand anders had dan van zichzelf. (Vaak hoor je geestelijken de eenvoud van hun kudde prijzen, maar dat gebeurde niet in dit geval van spontaan, gewetensvol en lucide geestelijk welzijn, dat er bij meer schepselen uitgestampt of -gebrand is dan we ooit zullen weten.)

Wij hebben het ook niet nodig om elke dag, elke zevende dag of elke hoogtijdag bij elkaar te komen om te verkondigen hoe rechtshapen we zijn en ons in onze onwaardigheid rond te wentelen. Wij atheïsten hebben geen priesters of hogere machten nodig die toezicht uitoefenen op wat wij denken. Wij vinden offers en ritens weer-

zinwekkend, net als relikwieën en het verafgoden van beelden of voorwerpen (en dat impliceert voorwerpen in de vorm van een der nuttigste uitvindingen: het gebonden boek). Wij vinden de ene plek op aarde niet 'heiliger' dan de andere plek: tegenover de flagrante absurditeit van de pelgrimstocht of de gruwelijke moord op kinderen uit naam van een of andere heilige muur, grot, tombe of rots, stellen wij een ontspannen dan wel haastige wandeling door de bibliotheek of het museum, of naar een restaurant voor een lunch met een gelijkgestemde vriend, op zoek naar waarheid of schoonheid. Soms brengt zo'n bezoek aan een boekenplank, restaurant of museum ons natuurlijk in contact met het geloof en met gelovigen, met het werk van grote religieuze schilders en componisten, en met het werk van Augustinus, Van Aquino, Maimonides en Newman. Maar zelfs deze indrukwekkende knappe koppen hebben veel slechte, domme dingen opgeschreven, en ze wisten lachwekkend weinig over de verspreiding van ziektekiemen of over de plek die de aarde in het zonnestelsel inneemt, laat staan in het heelal. Dat is dan ook de reden dat zij er vandaag de dag niet meer zijn en er in de toekomst ook niet meer zullen zijn. Het is al heel lang geleden dat religie haar laatste verstandige, nobele of inspirerende woorden heeft gesproken, tenzij ze zijn gemuteerd in een bewonderenswaardige maar wazige vorm van humanisme, zoals van zeg maar Dietrich Bonhoeffer, een dappere Lutherse pastor die door de nazi's werd opgehangen omdat hij weigerde met hen samen te werken. Er zullen geen klassieke profeten of wijsgeren meer komen, en daarom is de godsvrucht van vandaag altijd een geëchode herhaling van de godsvrucht van gisteren, en soms voorzien van zo veel toeters en bellen dat het lawaai lijkt te moeten verhullen hoe verschrikkelijk weinig ermee wordt gezegd.

Religieuze apologieën kunnen op hun eigen beperkte wijze magnifiek zijn (denk maar aan Pascal), andere zijn even saai als absurd (hier valt onvermijdelijk de naam van C.S. Lewis). Maar ze hebben altijd iets gemeen, en dat is de zware last waaronder ze gebukt gaan. Wat kost het toch een moeite om het ongelooflijke te bevestigen! De Azteken moesten elke dag een menselijke borstkas openmaken, anders zou de zon niet opgaan. Monotheïsten kwellen hun god nog va-

ker, tenzij hij doof is. Hoeveel ijdelheid moet je verbergen – zonder veel succes overigens – om te pretenderen dat je het onderwerp van een goddelijk plan bent? Hoeveel zelfrespect moet je over boord gooien voordat je je voortdurend in het bewustzijn van je zonden kunt rondwentelen? Hoeveel overbodige veronderstellingen moet je doen, en in hoeveel bochten moet je je wringen, om steeds opnieuw wetenschappelijke inzichten te krijgen en die zo te manipuleren dat ze in ‘overeenstemming’ zijn met de geopenbaarde woorden van stokoude, door mensen bedachte goden? Hoeveel heiligen, wonderen, synoden en conclaven zijn er nodig om eerst een dogma te creëren en dat vervolgens, na veel pijn, verdriet, absurditeiten en wreedheden, weer in te moeten trekken? God heeft de mens niet naar zijn evenbeeld geschapen. Het mag duidelijk zijn dat het andersom is gegaan. Dat verklaart meteen de overvloed aan goden en religies en de broedermoord binnen en tussen godsdiensten, die zoveel over ons zeggen en de ontwikkeling van de beschaving ernstig hebben vertraagd.

De religieuze wreedheden uit het verleden en het heden zijn niet begaan omdat wij het kwaad zijn, maar omdat het inherent aan de natuur is dat de menselijke soort, biologisch gezien, slechts ten dele rationeel is. Als resultaat van de evolutie zijn onze voorhoofdsherseenen te klein en onze adrenalineklieren te groot, en het ontwerp van onze voortplantingsorganen houdt ook niet over; ingrediënten die, alleen of gecombineerd, wel enige ongelukkigheid en ontregeling tot gevolg moeten hebben. Maar toch, wat is het verschil groot als je de fervente gelovigen even links laat liggen en je je over het niet minder zware werk van Darwin, Hawking of Crick buigt. Zelfs als deze mannen ernaast zitten of hun onvermijdelijke vooringenomenheid etaleren, verspreiden ze veel meer licht dan de eerste de beste quasibescheiden gelovige die tevergeefs probeert te doen wat onmogelijk is, namelijk verklaren hoe hij, een eenvoudig schepsel van de Schepper, kan weten wat die Schepper voor bedoelingen heeft. Je hoeft het in de esthetiek niet altijd met elkaar eens te zijn, maar het is niet de bedoeling van seculiere humanisten, atheïsten en agnosten de mensheid van haar wonderen of troost te beroven. Integendeel. Als je de

moeite neemt de fantastische foto's te bestuderen die met de Hubble-telescoop zijn gemaakt, zie je details van dingen die veel ontzagwekkender, mysterieuzer en prachtiger zijn (en verwarrender, indrukwekkender en onheilspellender) dan welk verhaal over de schepping of het einde der tijden ook. Als je leest wat Hawking schrijft over het fenomeen horizon, die theoretische rand van het 'zwarte gat' waar je in principe overheen zou kunnen duiken zodat je in het verleden en in de toekomst zou kunnen kijken (ware het niet dat je daar helaas per definitie te weinig 'tijd' voor zou hebben), dan zou het me verbazen als Mozes je nog met zijn derderangs brandende bramenbosje kan imponeren. Als je de schoonheid en symmetrie van de 'dubbele helix' onderzoekt en je vervolgens je eigen sequentie van genomen laat analyseren, zou je onmiddellijk onder de indruk zijn van het feit dat zo'n bijna perfect fenomeen aan de basis van jouw wezen ligt. Het zou je ervan overtuigen (hoop ik) dat je enorm veel overeenkomsten hebt met andere menselijke soorten – je zou de term ras samen met 'de schepping' naar de vuilnisbak verwijzen – en je zou zo gefascineerd zijn dat je ook nog wel zou leren dat je deel uitmaakt van het dierenrijk. En dan kun je pas écht nederig zijn in de aanwezigheid van je schepper, die niet 'iemand' is, maar een proces van mutatie waar heel wat meer willekeur aan te pas komt dan je in je ijdelheid zou wensen. Het lijkt me dat een zoogdier niet meer mysterie en verwondering nodig heeft, en zelfs de meest geleerde persoon ter wereld zal dan moeten toegeven – ik zeg nog net niet opbiechten – dat hij of zij minder en minder weet, maar wel minder en minder van meer en meer.

Over troost, waar ik het alleen over heb omdat gelovigen zo vaak benadrukken dat het geloof in deze zogenaamde behoefte voorziet, zeg ik alleen dat zij die niet werkelijk troost bieden, niet werkelijk vrienden zijn. Zij die het geloof bekritisieren, ontkennen niet eenvoudigweg dat het een pijnstillend effect heeft. Sterker nog, ze waarschuwen tegen het placebo en het flesje met gekleurd water. In de moderne tijd is een populair citaat – en het is zeker populair in deze context – zelden zo vaak verkeerd weergegeven als het citaat waarmee Marx de religie als 'opium van het volk' afserveerde. Marx

was een nazaat uit een geslacht van rabbijnen en nam het geloof zeer serieus. In zijn *Bijdrage tot de kritiek op de Rechtsfilosofie van Hegel* schreef hij:

‘De religieuze ellende is tegelijk de uitdrukking van de werkelijke ellende en het protest tegen de werkelijke ellende. Religie is het gemjammer van de verdrukte creatuur, het sentiment van een harteloze wereld, zoals zij het vernuft is van een vernuftloze toestand. Zij is het opium van het volk.

Het afschaffen van religie als het denkbeeldige geluk van het volk, betekent het eisen van hun werkelijke geluk. Hen oproepen zich te ontdoen van illusies wat betreft hun omstandigheden, betekent hen oproepen zich te ontdoen van omstandigheden die illusies noodzakelijk maken. Kritiek op religie is daarom, in de kiem, kritiek op het tranendal waarvan religie het aura is. De kritiek plukt de denkbeeldige bloemen uit de ketting, niet opdat de mens de ketting zonder versiering of vertroosting draagt, maar opdat hij zich van de ketting bevrijdt en de bloemen verzamelt.’

De beroemde verkeerde weergave is niet zozeer een ‘verkeerde weergave’ als wel een enorm botte poging een verkeerd beeld te schetsen van het filosofische argument tegen het geloof. De mensen die altijd geloofden wat de priesters, rabbijnen en imams vertelden, over wat ongelovigen denken en over hoe zij denken, zullen in dit boek nog meer van dat soort verrassingen tegenkomen. Misschien zullen ze gaan wantrouwen wat ze te horen krijgen – of ermee stoppen blind ‘te geloven’, wat de kern van het probleem is.

Marx en Freud, dat moet worden toegegeven, waren geen artsen en beoefenden geen exacte wetenschap. Je kunt hen beter zien als geweldige, verbeeldingsvolle, maar niet volmaakte essayisten. Met andere woorden, ik ben niet zo arrogant dat ik mijzelf van iedere vorm van zelfkritiek vrijwaar als het intellectuele universum verandert. En ik vind het ook niet erg te bedenken dat sommige contradicties contradictoir blijven, dat de menselijke cerebrale cortex sommige problemen niet kan oplossen en sommige dingen het begrip voor altijd te